

PRISPEVKI K ZGODOVINI OVČEREJE NA KRASU IN V SLOVENSKI ISTRI

Ema Umek

V teh prispevkih z zgodovini ovčereje se omejujem na območje Brkinov (ozemlje med cesto Trst—Reka in vodo Reko), severni del Čičarije, tržaško-senožeški Kras in Pivko ter skušam prikazati obliko ovčereje, ki se je gojila na tem območju, in je bila pogojena v klimatskih in vegetacijskih značilnostih teh predelov in v ekstenzivnem načinu agrarnega gospodarstva. V prvem delu prispevkov obravnavam sistem paše, v drugem pa poskus države v drugi polovici 18. stoletja, da bi to obliko odpravila.

I. V Čičariji, Brkinih, na Krasu in na Pivki je bila reja ovac važna gospodarska panoga, ki je omogočala podložnikom na tem pasivnem predelu borno življenje z dohodki pri nadrobni prodaji jagnet, sira in sirotke na Beneško, v Trst in na Goriško, ter s predenjem in prodajo volne v našete pokrajine in Kočevarjem.¹ Kraški svet pa ni dajal velikim ovčjim čredam dovolj krme, zato so morali gnati ovce na pašo na bolj oddaljene planine. Pri paši pa je treba ločiti dve vrsti: zimsko in letno. Pozimi so gnali iz Pivke, s Krasa, iz Brkinov in Čičarije del ovac, ki jih niso mogli prerediti preko zime na domačih pašnikih, na pašo ob morju ob istrski obali in tržaškem zalivu, kjer je mila zima dopuščala pašo na prostem.

Zimska paša ovac v beneški Istri in ob tržaškem zalivu je imela teritorialno velik obseg: območje gospodstva Vikumberg (Fünfenberg), grofije Postojna in Pazin, gospodstvo Gotnik, graščinske posesti (Gut) Ravne, deželskega sodišča Prem in Novi grad. Iz gospodstva Vikumberg so gnali na zimsko pašo v beneško primorje iz vasi: Podgrad, Brezovo brdo, Orehek, Povžane, Bač, Materija, Markovščina, Golac,

Kratice uporabljenih arhivov:

VA = vicedomski arhiv

RK = arhiv reprezentance in komore

DG AS = arhiv deželnega glavarstva, politični oddelek, Agriculturs-Sachen

RDA AK = rektificirani dominikalni akti, postojnska kresija

Rb = resolucijske knjige

Vsi navedeni arhivi se nahajajo v DAS, Ljubljana.

¹ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771), RK fasc. XXVIII (Perlas), akt št. 76, protokol.

Obrov, Slope, Tublje, Gradišče, Brezovice, Rožice, Poljane, Javorje, Erjavče in Herpelje na pašnike v okolici Brižovca (S. Domenica), Pirana in Kopra. Na zimsko pašo niso gnali iz vasi Starod, Harije, Račice, Studena gora, Podbeže, Sabonje, Sože, Veliko in Malo brdo, Male Loče, Zajelšje, Šapjane in Tatre.²

V grofiji Postojna je bila običajna zimska pašna v primorju v župi Knežak in Trnje, od tu so gnali ovce na pašo proti Poreču, Košani, Piranu in Umagu. Iz župe Vreme so šle ovce na pašo v okolico Sagetta (morda kraj Saletto pri Piranu), Štivana pri Devinu, Kopra, Pirana, Buj in Trsta.³

Iz območja deželskega sodišča Prem so gnali na pašo le posamezni podložniki, in sicer iz vasi Pivka, Selce, Hrastje, Nova Sušica proti Markovščini, iz Neverk, Petelinj, Klenika, Čepna pa proti Bujam, iz Palčja in delno iz Petelinj, Klenika in Hrastja proti Pertonellu ali Bertonellu, ki ga pa ni mogoče lokalizirati. Proti Piranu so gnali na pašo iz Neverk in Čepna, proti Novemu gradu iz Zagorja, Čelja, Trnovoga, Kilovč in Prema, proti Poreču iz Šembrij, Narina, Čelja, Trnovoga, Jasma, Bača, Zemonja, Hrastja, Klenika in Male Pristave, v okolico Izole iz Nove Sušice, iz Čepnja pa v okolico Kopra. Doma so pasli preko zime v naslednjih vaseh: Soršica, Dobro polje, Smrje, Prelože, Mereče, Podstenje, Podjama, Velika Bukovica, Parje, Drskovče, Velika Pristava, Gradec, Nemška vas, Mala Bukovica, Trnovo, Ratečevo brdo, Janeževo brdo, Zarečica in Zarečje.⁴ Podložniki graščinske posesti Ravne so gnali na zimsko pašo ovce iz vasi: Nadanje selo, Kal, Ločane, Hotičina, Skadanščina in Artviže v okolico Kopra, Vižinade, Šmarja pri Koprju, Pirana, Prebeneka in Štivana pri Devinu.⁵

Na zimsko pašo so šle ovce v času od sv. Mihaela (29. september) do božiča (25. december).⁶ Tu so ostale do sv. Jurija (24. april). Ovce so se pasle vso zimo na prostem, le ob slabem vremenu so jih zgnali pastirji v staje, imenovane stacije, ki so imele le streho, dostop do ovac pa so zapirali z grmičevjem. Ovce so gnali in čuvali domači pastirji. Mnogi, zlasti mlajši, so se tako odtegovali vojaški službi. Pašnike so jemali v zakup za popas, za kar so plačevali pašni denar, ki je v drugi polovici 18. stoletja znašal 11 kr od glave.⁷

Po sv. Juriju pa so prignali na letno pašo ovce iz beneške Istre, Čičarije, Brkinov in s Krasa na planine Nanosa, med cerkniškimi Javorniki in Snežnikom ter na Učko.⁸ To pašo istrskih, brkinskih in

² DG AS fasc. S 1/1 (22. 2. 1772).

³ DG AS fasc. 1/1 (19. 1. 1772).

⁴ DG AS fasc. S 1/1 (24. 12. 1771).

⁵ DG AS fasc. S 1/1 1771 seznam ovac graščinske posesti Ravne.

⁶ DG AS fasc. S 1/1 (27. 11. 1770).

⁷ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772).

⁸ DG AS fasc. S 1/1 (19. 1. 1771, 12. 3. 1772). — Leban V., Nanos, Geografski vestnik XXII (1950), str. 117–134. — Krebs N., Die Halbinsel Istrien, Leipzig 1907, str. 137.

kraških ovac so imenovali »herwadigo« vulgo »stan« ali tudi »herbadia, erbadia«. ⁹ Ovce so se pasle s planine na planino, dokler niso popasle za popas v zakup vzetih pašnikov. Na pašnikih so ostale vse poletje do septembra na prostem brez staj. ¹⁰ Za pašo so dajali posebno dajatev, imenovano pašni denar (Weidgeld), herbadijo (Herbadierecht, Herwadierecht), ki se je odrajtovala v denarju in v naturi (siru, koštrunih in sirotki) v času paše.

Kraške ovce so se pasle na planini pri Palčju v gospostvu Prem, v gospostvu Postojna na »Geschloßberg«, Lonici (vzhodno od Slavine), planini Jurešče (blizu vasi Jurešče), Koritnici (blizu vasi Koritnica), Bistriški gori (pri Ilirski Bistrici), Ravniku, Snežniku, Oblaku in Babnem polju. Iz Istre so prignali ovce na pašo v gospostvo Gotnik na območje vasi Klana, Dolenje in Podgraje, v gospostvu Švarcenek na planino Poljane, v gospostvu Socerb na planine pri vaseh Vodice, Jelovica, Novaki in Podgorju. Seveda se je v raznih obdobjih ta slika močno spreminjala; odvisna je bila od števila ovac, bolezni, ki so razsajale in zaviranja beneški oblasti, ki niso vedno dovoljevale prehoda ovac preko meje. ¹¹ Poti, po katerih so gnali ovce na zimsko in letno pašo, so bile stalne. Graščine, po katerih svetu so gnali ovce na pašo, so imele pravico jih pomolsti in si pridržati njih mleko. To so imenovali »mužana«. Včasih so dajale graščine molznino tudi v zakup. ¹²

II. Prizadevanja avstrijske absolutistične države v dobi fiziokratizma za napredek kmetijstva so dovedla tudi do poskusov pospeševati in izboljšati ovčerejo na območju postojnskega okrožnega urada. Te periodične selitve, ki so obsegale po številu eno tretjino ovac, so bile bistvena ovira pri poskusih uvedbe plemenite ovce pasme merinos v tem okrožju. ¹³ Vzrok teženj za uvedbo pasme merinos je bila potreba domačih manufaktur po boljši volni. Zato je skušala oblast odpraviti zimsko pašo. Glavni nasprotnik zimske paše v beneškem primorju je bil postojnski okrožni glavar Pompej baron Brigido, lastnik gospostva Lupoglava, kjer je delal poskuse s križanjem ovac domače pasme z merinos. Dvorna pisarna je zahtevala 25. avgusta 1770 od kranjskega deželnega glavarstva poročilo, ali naj bi prepovedali pašo ovac iz postojnskega okrožja v beneški Istri in obratno. ¹⁴ Postojnski okrožni

⁹ VA fasc. I/42 I gospodarstvo Postojna št. 13.

¹⁰ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772).

¹¹ VA: fasc. I/54 XLI gospostvo Lož št. 1, fasc. I/42 I gospostvo Postojna št. 13, fasc. I/6 I XX gospostvo Socerb št. 3, fasc. I/61 XXII gospostvo Švarcenek št. 1, 4. — RDA AK: fasc. 107 gospostvo Gotnik št. 1, fasc. 98 gospostvo Postojna št. 10, 44, urbar št. 46, fasc. 136 gospostvo Prem, urbar leta 1574, 1578. — Czoering, Görz und Gradisca I, 665. — Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 85.

¹² Leban V., c. d., str. 130. — Kaspret A., Slovanske drobtinice, nabrane iz starih urbarjev, aktov in listin II. kupek, ČZN VI (1909), str. 153.

¹³ DG AS fasc. S 1/1 (15. 8. 1769).

¹⁴ DG AS fasc. S 1/1 (8. 3. 1771).

glavar se je obrnil na vsa prizadeta zemljiška gospostva, da bi sporočila svoje mnenje in stavila predloge za izboljšanje ovčereje.¹⁵ Zemljiška gospostva Gotnik, Lupoglava, Kožljak, Paßberg in delno Postojna so odobravala načrt komerčne komisije, da se prepove paša in uvedejo plemenite ovce. To so bila gospostva, kjer ni bila običajna paša v beneškem primorju.¹⁶ Gospostva Prem, Pazin in Senožeče pa so nasprotovala prepovedi paše, ker bi se s prepovedjo paše zmanjšalo število ovac, ki so številčno presegale možnost krmljenja preko zime z domačim senom; to pa bi poslabšalo položaj podložnika, ki ne bi zmoget več rednih dajatev zemljiškemu gospodu.¹⁷ Pompej baron Brigido je kljub morebitnemu zmanjšanju števila ovac, ki bi ga povzročila prepoved paše v beneškem primorju, zagovarjal svoj predlog; saj bi bila s tem dana možnost uvesti plemenitejšo pasmo merinos, ki bi donášala letno mnogo več (4 gld) ko domača ovca, katere donos so računali letno na glavo 1 gld 8 kr. Število ovac, ki bi šle na zimsko pašo v primorje, naj bi se skrečilo tudi s povišanjem carine (3 kr) ob prestopu meje.¹⁸

Deželno glavarstvo je usvojilo predlog postojnskega okrožnega glavarja in predlagalo dvorni pisarni prepoved zimske paše v beneškem primorju in obratno za beneške podložnike na avstrijskih tleh pod kaznijo zaplembe ovac.¹⁹ Predlog je bil sprejet²⁰ in 15. junija 1771 so v beneškem primorju s patentom prepovedali pašo.²¹ Ker pa je bil patent prepozno razglašen, so mnogi lastniki že prignali ovce z beneškega ozemlja na območje postojnskega okrožja.²² Prepoved je zlasti prizadela podložnike na Pivki in Krasu, ki so poslali dvoru pritožbo. Sestavil jo je Marko Zadnek, vikar v Trstu, doma iz Čelja v gospostvu Prem.²³ V pritožbi je navedel, da bodo morali podložniki občutno zmanjšati število ovac, če bo ostalo pri prepovedi paše. Prošnjo so podprla tudi gospostva Novi grad, Prem, Švarcenek, Senožeče, Ravne in Neuerfeld ter več lastnikov manjših imenj.²⁴ Pritožba je bila uspešna. V zimi 1771/72 so izjemoma smeli podložniki gospostev Prem, Senožeče, Postojne, Predgrada in graščinske posesti Ravne in iz deželnih sodišč Socerba in Novega grada gnati živino na Beneško.²⁵ S tem pa ni bila končana razprava o potrebi zimske paše. Postojnski okrožni glavar Pompej baron Brigido je vztrajal, naj ostane zimska paša prepovedana in naj uvedejo intenzivno rejo ovac v hlevih. To

¹⁵ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771).

¹⁶ DG AS fasc. S 1/1 (27. 11. 1770, 25. 12. 1770, 21. 2. 1771, 24. 2. 1771).

¹⁷ DG AS fasc. S 1/1 (19. 1. 1771, 1. 2. 1771).

¹⁸ DG AS fasc. S 1/1 (24. 2. 1771).

¹⁹ DG AS fasc. S 1/1 (8. 5. 1771).

²⁰ DG AS fasc. S 1/1 (18. 5. 1771), Rb 1771 št. 27.

²¹ DG AS fasc. S 1/1 (15. 6. 1771).

²² DG AS fasc. S 1/1 (3. 11. 1771).

²³ DG AS fasc. S 1/1 (12. 3. 1772, 9. 5. 1772, 22. 1. 1773).

²⁴ DG AS fasc. S 1/1.

²⁵ DG AS fasc. S 1/1 (8. 11. 1771).

pa naj bi omogočila razdelitev srenjske zemlje in kultiviranje pašnikov.²⁶ Izvršil je popis ovac v gospostvih, kjer je bila običajna paša v primorju. Po ohranjenih podatkih so gnali na pašo v primorje iz gospostva Vikumberg 5098 ovac, doma so jih preredili preko zime 5571, iz grofije Postojna je šlo v primorje 2799 ovac, doma jih je ostalo 4314, iz gospostva Prem so gnali na pašo 6028 ovac, a doma so jih preredili 11.264 in iz graščinske posesti Ravne so gnali 2518 ovac, doma pa preredili 2167 glav.²⁷ Za ostala gospostva, kjer so tudi gnali ovce na pašo v primorje (Pazin, Gotnik) ni podatkov. Vendar se je zdelo postojnskemu glavarju število ovac, ki so jih gnali v primorje, previsoko. Sam je cenil, da gre vsako leto z območja postojnskega okrožja na zimsko pašo okoli 20.000 glav drobnice.²⁸

Kljub obstoječi prepovedi so prignali iz beneške Istre poleti 1772 ovac na pašo na Učko in iz gospostva Gotnik, deželskih sodišč Prem in Novi grad v zimi 1772/73 v beneško primorje. Zemljiška gospostva so pri tem podpirala podložnike.²⁹ Okrožno glavarstvo v Postojni pa je kaznovalo podložnike, ki so prekršili patent o prepovedi paše v beneškem primorju, s telesnimi kaznimi in globami. Iz vasi, ki se niso pokoravale, so v zastrašitev kaznovali župane in enega ali dva ugledna podložnika, ki so morali delati 8 dni vkovani v železje pri javnih delih.³⁰

Leta 1773 so se vnovič pritožili podložniki iz Vrem na dvor zaradi prepovedi paše in zagrozili, da ne bodo več opravljali podložniških dolžnosti, če jim ne bo mogoče pasti ovac v primorju.³¹ V letih, ko je bila paša prepovedana, je padlo število ovac zlasti v najbolj pasivnih predelih pazinske grofije.³²

Novi postojnski okrožni glavar Franc Ksaverij baron Lichtenberg je začel jeseni 1773 znova obravnavati vprašanje paše.³³ Preiskavo je vodil ob podpori grofa Lichtenberga s Snežnika, barona Rosettija z graščine Orehek, Sigmunda pl. Nicolettija, upravitelja gospostva Predjame in upravitelja grofije Pazin. Komisija je ugotovila upravičenost podložniških pritožb o pomanjkanju krme. Razen v enem ali v dveh gospostvih ni bilo krajev, kjer bi imeli podložniki toliko sena, da bi preredili svojo živino. S prepovedjo paše bi izgubil podložnik potrebna sredstva za prehrano, tudi obdelani kosi zemlje, tako imenovane ograde, ne bi donášali dovolj, ker jih ne bi imeli s čim pognojiti. Da pa ne bi bila zimsko pasja ovira pri izboljšanju pasme, je predlagala

²⁶ DG AS fasc. S 1/1 (19. 10. 1771, 12. 3. 1772).

²⁷ DG AS fasc. S 1/1 sezname popisa ovac gospostev Vikumberg, Postojne, deželskega sodišča Prem in graščinske posesti Ravne.

²⁸ DG AS fasc. S 1/1 (19. 10. 1771).

²⁹ DG AS fasc. S 1/1 (23. 7. 1772, 4. 2. 1773).

³⁰ DG AS fasc. S 1/1 (26. 2. 1773).

³¹ DG AS fasc. S 1/1 (18. 6. 1773).

³² DG AS fasc. S 1/2 (23. 10. 1773).

³³ DG AS fasc. S 1/2 (24. 7. 1773).

komisija, da dovolijo v bodoče zimsko pašo v beneški Istri le za dve tretjini ovac, eno tretjino pa naj bi redili doma, in to naj bi bile ovce pasme merinos. Dovoljenje za pašo v primorju naj bi izdajala zemljiška gospodstva, potrjeval bi jih okrožni urad.³⁴ Na podlagi omenjenih rezultatov preiskave je predlagalo deželno glavarstvo dvorni pisarni, naj ukine preuranjeno prepoved zimske paše v beneški Istri; to se je zgodilo 22. aprila leta 1774.³⁵ Zato se je obdržala stara oblika paše v istrskem primorju do 19. stoletja.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER SCHAFZUCHT AM KARST UND IM SLOWENISCHEN ISTRIEN

Im Gebiete der Brkini, der nördlichen Teile der Čičarija (Tschitschenboden), des Triester Karstes und der Pivka (Poik) bestand wegen der dort herrschenden klimatischen und Vegetationsverhältnisse eine Sonderform der Schafzucht. Der Karstboden konnte den großen Schafherden kein genügendes Futter bieten. Daher trieb man einen Teil der Schafherden auf die Winterweide jenseits der Grenze von Österreichisch-Istrien ins Venetianische an die adriatische Küste. Auf Grund historischer Quellen kann festgestellt werden, aus welchen Grundherrschaften in Krain im 18. Jahrhundert das Vieh vom Dezember bis April in Venetianisch-Istrien überwinterte. Dann folgte die Sommerweide auf den Almen am Nanos, Snežnik, Javorniki und der Učka. An dieser nahmen auch die Viehzüchter des venetianischen Küstengebietes teil. Unter dem Einfluß physiokratischer Wirtschaftsbestrebungen zur Förderung der heimischen Viehzucht kam es in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zum Versuche, diese halbnomadische Art der Viehzucht zu unterbinden und die heimische Rasse durch Einführung von Merinoschafen zu veredeln. Aus verschiedenen Gründen, die in der Studie angeführt werden, schlug dieser Versuch fehl. Die alte Form der Schafzucht verblieb bis ins 19. Jahrhundert.

³⁴ DG AS fasc. S 1/2 1774 referat Ivana Ursini grofa Blagaya.

³⁵ DG AS fasc. S 1/2 (4. 3. 1774, 16. 4. 1774, 22. 4. 1774), Rb 1774 št. 31.

³⁶ Leban V., c. d., str. 127.